

Lucyna Chmielewska¹

Suwerenność ludu w myśli politycznej lewellerów

Słowa kluczowe: lewellerzy, suwerenność ludu, uprawnienia naturalne, zgoda ludowa, konstytucjonalizm

Keywords: the Levellers, popular sovereignty, natural rights, consent theory, constitutionalism

Streszczenie

Prawo natury, uprawnienia naturalne i teoria zgody tworzyły język suwerenności ludu, do którego odwoływali się obrońcy Parlamentu, wśród nich także lewellerzy, podczas angielskiej wojny domowej w pierwszej poł. XVII w. Celem artykułu jest pokazanie, w czym lewellerzy odróżniali się, jeśli chodzi o ideę suwerenności ludu, od teoretyków obrońców Parlamentu? Różnice te dotyczyły przede wszystkim rozumienia pojęcia ludu oraz uprawnień naturalnych, co miało związek z celami politycznymi lewellerów. W ostrym sporze politycznym, jakim był konflikt pomiędzy królem a Parlamentem, zwolennicy tego ostatniego odwoływali się do idei suwerenności ludu, by uzasadnić racje Parlamentu, lewellerzy natomiast czynili to, by obronić lud przed Parlamentem. W tym celu stworzyli indywidualistyczno-kontraktualistyczną koncepcję suwerenności ludu. Artykuł przybliży tę koncepcję.

---

¹ ORCID ID: 0000-0003-0715-550X, doktor habilitowany, Uniwersytet Łódzki. E-mail: lucychmielewska@uni.lodz.pl.

Abstract**Popular Sovereignty in the Political Thought of the Levellers**

Natural law, natural rights, and consent theory formed the language of popular sovereignty, to which appealed Parliament's defenders and the Levellers during the English Civil War in the first half of the 17th century. The aim of the article is to reveal how the Levellers differed from the Parliament's theorists in terms of the idea of popular sovereignty. These differences concerned primarily the understanding of the people and natural rights concepts, which was related to the political goals of the Levellers. In the political dispute that was the conflict between the king and Parliament, supporters of the latter appealed to the idea of popular sovereignty to justify Parliament's activities, while the Levellers did so to defend the people from Parliament. To this end, they created an individualistic and contractualistic concept of popular sovereignty. The article presents this concept.

✱

I. Wprowadzenie

Język suwerenności ludu, który tworzyły pojęcia prawa natury, naturalnych uprawnień oraz zgody ludowej, zdominował dyskusję w ramach tzw. wojny papierowej z lat 40. XVII w., jaka miała miejsce podczas angielskiej wojny domowej, będącej konfliktem pomiędzy królem a Parlamentem. Teoretycy obrońców Parlamentu prowadzili tę „wojnę” za pomocą licznych broszur i petycji, usprawiedliwiając posunięcia Parlamentu oraz potępiając ambicje Karola I, powołującego się na ideę boskiego prawa królów, któremu zarzucali naruszanie *common law* i starożytnej angielskiej konstytucji².

² *Common law* zostało zdefiniowane jako zwyczaj, wywodzący się z odległych czasów, jeszcze sprzed podboju normańskiego. Było uznawane za wartość pozostającą ponad jakimkolwiek autorytetem politycznym. Mieli mu podlegać królowie i stanowione przez nich prawo. Szczególne zasługi dla zdefiniowania *common law* miał Edward Coke, który niezmiennosc *common law* splótł z niezmiennością instytucji politycznych (parlamentu) oraz ze starożytnymi wolnościami Anglików, którymi ci mieli cieszyć się od niepamiętnych czasów. Podobnie jak *common law* również ta angielska konstytucja była kategorią odwieczną i niezmienną; zob. J.G.A. Pocock, *The Ancient Constitution and the Feudal Law*, Cambridge 1987, s. 36–37; T. Tulejski, *Edmund Burke – ostatni syn Rewolucji Chwalebnej*, „Studia

Lewellerzy (ang. *Levellers*) byli liberalnym i demokratycznym ruchem politycznym, który wyłonił się w latach 1645–1646 w Londynie. Stanowili radykalanie skrzydło obrońców Parlamentu. Za sprawą swych reprezentantów Johna Lilburna, Richarda Overtona, Williama Walwyna i innych stali się znaczącymi uczestnikami toczącej się wówczas debaty, w której starano się odpowiedzieć na fundamentalne pytania dotyczące suwerenności ludu: czym jest władza ludu? oraz jak powinna być wykonywana i nazwana? Lewellerzy byli zwolennikami władzy Parlamentu, jednak z czasem ich nastawienie do tej instytucji uległo zmianie. Głównym obiektem ich zainteresowania stała się nie reprezentacja ludu, jak było to w przypadku głównego nurtu obrońców Parlamentu, lecz sam lud. Lewellerzy, podobnie jak pozostali obrońcy sprawy parlamentarnej, z których najbardziej znanym i wpływowym był Henry Parker, odwoływali się do języka suwerenności ludu, do pojęć prawa natury, naturalnych uprawnień i zgody ludowej, lecz od pewnego momentu nie czynili tego, by usprawiedliwić działania Parlamentu przeciwko królowi, lecz by chronić lud przed Parlamentem³. Arbitralności władzy parlamentarnej obawiali się równie mocno, co absolutystycznych ambicji Karola I.

Politologiczne” 2015, vol. 38, s. 239–240. Lewellerzy również odwoływali się do złotego wieku, w anglosaskiej przeszłości upatrywali źródła wolności Anglików. Uważali jednak, że w wyniku normańskiego podboju wolności te zostały zabrane. Parlament, podobnie jak przywileje szlachty i królewska prerogatywa pozostawały dziedzictwem normańskiej tyrani. Anglicy mogli odzyskać utracone wolności, istniejące przed podbojem 1066 r. nie w oparciu o prawo, lecz swoje naturalne uprawnienia; zob. J.G.A. Pocock, op.cit., s. 126, 232, 319; T. Tulejski, *John Lilburne – człowiek, który za bardzo uwierzył w wolność*, „Studia Prawno-Ekonomiczne” 2018, T. CVI, s. 149–150, <https://doi.org/10.26485/SPE/2018/106/9>. Lewellerzy odwoływali się do *common law*, zwłaszcza do tych jego elementów, które datowano na czasy przed-normańskie. Jednocześnie jednak wychodzili poza tę tradycję, kiedy mówili o potrzebie pisanej konstytucji i akcentowali wolności indywidualne, które uznawali za pierwotne i nadrzędne wobec prawa. Nie postawili się na przeciwstawnym biegunie w stosunku do teoretyków *common law*, wiele od nich przejęli, jednak w kwestiach fundamentalnych odeszli od tradycji *common law*. Najważniejszą wartością była dla nich wolność jednostki, dążyli do zawarcia pisanej umowy konstytucyjnej, która byłaby nadrzędna wobec *common law* oraz judykatury, właśnie w celu ochrony wolności; zob. C. Mason, *Political Theology and the Levellers: A discussion of the theological sources of the political thought of the Levellers and of some implications for modern understandings of political liberalism*, mps dr, Durham University, s. 197, 238–239, <http://etheses.dur.ac.uk/235> (10.01.2022).

³ L. Sabbadini, *Popular sovereignty and representation in the English Civil War*, [w:] *Popular Sovereignty in Historical Perspective*, red. R. Bourke, Q. Skinner, Cambridge 2016, s. 164.

Zwolennicy Parlamentu pozostawali zgodni w przekonaniu, że władza powinna być ustanawiana za zgodą tych, którzy jej podlegają. Sprawiedliwa władza mogła pochodzić tylko od ludu, a jego zaufanie stanowiło jedyny czynnik legitymizujący. Suwerenność ludu jako teoria o pochodzeniu władzy nie była jednak nowością. Odwoływały się do niej już szesnastowieczne, protestanckie ruchy sprzeciwu, jak ruch monarchomachów francuskich, którzy byli kalwińskimi teoretykami występującymi przeciw rodzącemu się monarchszemu absolutyzmowi i prześladowaniom religijnym, wywodzącymi władzę rządu z umowy oraz uzasadniającymi sprzeciw ludu wobec despotycznego władcy⁴. Nowatorskie nie było przekonanie, że władza wywodzi się od ludu, lecz że władzę sprawuje lud, nie bezpośrednio, lecz za pomocą Parlamentu. Przekonanie to podzielali i obrońcy Parlamentu, i lewellerzy. Różnice dotyczyły natomiast rozumienia ludu.

Można w uproszczeniu przyjąć, że pisarze reprezentujący obrońców Parlamentu pojmowali lud w sposób tradycyjny jako zbiorowe ciało dysponujące uprawnieniami naturalnymi (*natural rights*), czyli wolnością decydowania o tym, komu powierzyć władzę nad sobą. Suwerenność była udziałem ludu jako całości, a Parlament stanowił jego fizyczną manifestację. Reprezentację Parlamentu utożsamiano z całą populacją, widziano w nim zastępstwo, odzwierciedlające i urzeczywistniające jej suwerenność. Aktu upoważnienia nie uznawano za konieczny, co powodowało, że ówczesny Parlament, wybierany przez szlachtę i bogatych kupców, reprezentował jedynie w teorii znaczną część populacji pozbawioną praw wyborczych, co czyniło suwerenność ludu konstytucyjną fikcją⁵.

Lewellerzy rozumieli pojęcie ludu inaczej: według nich nie stanowił on jednolitego ciała kolektywnego, lecz składał się z jednostek i to one dysponowały przyrodzonymi uprawnieniami naturalnymi (*natural rights*). Suwerenność nie była atrybutem ludu jako całości, ale każdego człowieka, który w ramach posiadanej nad sobą samą władzy, czyli naturalnej wolności, mógł decydować o powołaniu nad sobą władzy politycznej. Lewellerzy, podobnie jak pro-parlamentarni pisarze, traktowali Parlament w kategoriach zastępstwa, uważali jednak, że reprezentacja parlamentarna nie jest tożsama z po-

⁴ L. Chmielewska, *Pierwotne formy kontraktualizmu. Polityczny wymiar przymierza biblijnego w myśli i praktyce protestanckiej XVI i XVII wieku*, Łódź 2017, s. 217–237.

⁵ L. Sabbadini, *Popular...*, s. 165.

pulacją, że konieczne jest upoważnienie w oparciu o rozszerzone prawo wyborcze, obejmujące niemal wszystkich mężczyzn.

II. Indywidualistyczna koncepcja suwerenności ludu

Myśl lewellerów odwoływała się w dużej mierze do dwóch źródeł: religii oraz prawa natury (*the natural law*). Religijną inspirację stanowiła przede wszystkim słynna idea Marcina Lutra o indywidualnej wolności chrześcijańskiej⁶. Lewellerzy rozszerzyli chrześcijańskie przekonanie o wolności i równości na wszystkich ludzi. Człowieka definiowali w sposób nowatorski: nie jako istotę społeczną, określoną przez przynależność do wspólnoty, lecz jako autonomiczną jednostkę o statusie pierwotnym i nadrzędnym wobec społecznej, czy politycznej całości⁷. Uważali, że status ten był konsekwencją uprawnień naturalnych (*natural rights*), wywiedzionych zarówno z prawa natury, jak i dziedzictwa chrześcijańskiego (wszyscy ludzie stworzeni na podobieństwo Boga). W definiowaniu uprawnień naturalnych odchodzili od tradycji prawa natury, według której uprawnienia te były uprawnieniami do czynienia tego, co słuszne w sensie moralnym i prawnym. Człowiek korzystał ze swych uprawnień naturalnych postępując zgodnie z obowiązującym prawem, które w założeniu pozostawało zgodne z prawem natury, tak jak *common law*, w przeciwnym razie nie byłoby prawem. W tradycyjnym ujęciu prawa natury uprawnienia naturalne były obowiązkiem. Lewellerzy pojmowali je inaczej – jako wolności jednostek, przyrodzone i pierwotne wobec prawa, w tym wobec *common law*, oraz przewyższające go⁸.

Uprawnienia naturalne, w tym wolność, wiązali z pojęciem samoposiadania (*self-propriety, self-ownership*)⁹. Uważali, że każdy człowiek jest po-

⁶ C. Mason, op.cit., s. 41–45.

⁷ L. Dumont, *Essays on Individualism: Modern Ideology in Anthropological Perspective*, Chicago 1986, s. 72–73, 80.

⁸ C. Mason, op.cit., s. 36–37.

⁹ Pojęcie *self-ownership* jest często postrzegane przez pryzmat liberalnej myśli politycznej, ma ono jednak korzenie w neoromańskiej koncepcji wolności, stworzonej przez Quentina Skinnera. Bycie wolnym, tak w przypadku państw, jak i jednostek, oznacza kierowanie się własną wolą (przez wolę państwa rozumie się wolę większości obywateli lub ich przedstawicieli). I przeciwnie – podleganie woli drugiego oznacza bask wolności (niewolnictwo).

siadaczem swojej osoby, nie może być zdominowany, czy nadużyty przez innych. Oznacza to również, że jest wolny i ma władzę nad sobą. Jeden z przywódców lewellerów Richard Overton w traktacie *An arrow against all tyrants* (1646 r.) stwierdzał, że „Żaden człowiek nie ma władzy nad moimi uprawnieniami i wolnościami, a ja nad uprawnieniami i wolnościami innego człowieka. Mogę tylko cieszyć się sobą i swoim samoposiadaniem (*selfe propriety*)”¹⁰. John Lilburne, znany jako „wolnourodzony John”, odwołując się do argumentów religijnych, pisał we *The Freeman's Freedom Vindicated*, że Adam i Ewa dali początek żyjącym na ziemi ludziom, „którzy wszyscy są i byli z natury równi”¹¹.

Wolno urodzeni ludzie mogli być rządzani tylko po uprzednim wyrażeniu na to zgody, w wyniku zawarcia umowy konstytucyjnej. Uzasadnieniem było nie tylko przekonanie o wolności i równości, ale również imperatyw samozachowawczy. Overton, który odczytywał Boga w dziełach natury i zrównywał to, co boskie, z tym, co naturalne¹², uważał, że naturalny instynkt, by nie dać się „wykorzenić z gatunku”, stanowił źródło rządu sprawiedliwego, czyli o kontraktualistycznym rodowodzie¹³. Nikt dobrowolnie nie zgodziłby się podlegać rządowi, którzy krzywdzi. Pierwszoplanowym zadaniem rządu była ochrona, stanowiących istotę człowieczeństwa, naturalnych uprawnień jednostki, czyli przede wszystkim życia i wolności¹⁴.

Wolność jest więc stanem prawnym osoby. Skinner wywodzi ją z istniejącego w prawie rzymskim rozróżnienia pomiędzy człowiekiem wolnym a niewolnikiem; zob. Q. Skinner, *Liberty Before Liberalism*, Cambridge 1998, s. 38–41. W okresie wczesnonowoczesnym takie rozumienie wolności podzielał republikanie, jak i liberalni lewellerzy; zob. L. Sabbadini, *Property, Liberty and Self-Ownership in the English Revolution*, mps dr, University of London, November 2013, s. 72–106, https://qmro.qmul.ac.uk/xmlui/bitstream/handle/123456789/8678/Sabbadini_L_PhD_final_211113.pdf?isAllowed=y&sequence=1 (15.09.2021); F. Lovett, *Milton's Case for a Free Commonwealth*, „American Journal of Political Science” 2005, vol. 49, no. 3, s. 471–472.

¹⁰ R. Overton, *An Arrow against all Tyrants*, <https://oll.libertyfund.org/title/overton-an-arrow-against-all-tyrants> (15.09.2021).

¹¹ J. Lilburne, *The Freeman's Freedom Vindicated* (1646), [w:] *The English Levellers*, red. A. Sharp, Cambridge 1998, s. 31.

¹² R. Foxley, *The Levellers: Radical Political Thought in the English Revolution*, Manchester 2013, s. 23.

¹³ R. Overton, *An Arrow...*

¹⁴ J. Lilburne, *The Freeman's...*, s. 31.

Jak zauważa Rachel Foxley w pismach lewellerów nie odnajdziemy opisu momentu, tak jak ma to miejsce w *Lewiatanie* Thomasa Hobbesa, kiedy suwerenne jednostki rezygnują z części naturalnych uprawnień i przenoszą część swojej naturalnej władzy na rząd. Myśl lewellerów skoncentrowana jest nie na jednorazowym momencie zgody, lecz na stałym procesie zgody, legitymizującym rząd i dającym mu władzę, który jednak nie jest określony w czasie. Nie dowiadujemy się, jak odbyło się przejście ze stanu natury do stanu politycznego. Lewellerzy nie używali określenia stan natury (*the state of nature*)¹⁵, co było typowe dla myślicieli okresu wczesnonowożytnego. Naturalne uprawnienia jednostki uważali za trwające w czasie (ludzie „są i byli z natury równi”). Nie można mówić o historycznym progresie, jaki znamy z *Lewiatana*, od nieregulowanego prawem stanu dzikości do stanu politycznego, w którym rząd nadał jednostkom moralność i prawo. Według lewellerów wywiedziony ze zgody jednostek rząd był częścią naturalnego stanu wolności. Przeciwnym temu stanowi nie był rząd jako taki, lecz rząd oparty na dominacji, nie posiadający akceptacji jednostek¹⁶. „Dla każdego człowieka[...] – pisał Lilburne – jest niezgodne z naturą, nieracjonalne i grzeszne[...], by panować, rządzić, czy królować nad ludźmi, bez ich wolnej zgody”¹⁷. W pismach lewellerów trudno jest oddzielić zgodę na stan państwowy od zgody w stanie państwowym, zaciera się różnica pomiędzy wejściem do państwa a wyborem Parlamentu. Fragmenty wydające się opisywać powołanie rządu, przy bliższej analizie okazują się być opisem wyborów do Izby Gmin¹⁸. Zatarciu ulegało też wykonywanie suwerennej władzy przez ludzi i przez rząd reprezentatywny¹⁹, jest to jednak temat na osobne rozważania.

Kiedy Lilburne i Overton odwoływali się do narracji o grzechu pierworodnym i moralnym upadku ludzkości nie łączyli tego z potrzebą powołania rządu, lecz z istnieniem rządu arbitralnego lub tyrańskiego, czyli nie legitymizowanego zgodą ludzi²⁰. Zło w interpretacji lewellerów miało polityczny charakter,

---

¹⁵ R. Foxley, *The Levellers...*, s. 28–29.

¹⁶ Ibidem, s. 24.

¹⁷ J. Lilburne, *The Freeman's...*, s. 31.

¹⁸ Ibidem, s. 29.

¹⁹ R. Foxley, *Problems of Sovereignty in Levellers' Writings*, „History of Political Thought” 2007, vol. 28, no. 4, s. 642.

²⁰ R. Foxley, *The Levellers...*, s. 25–26.

było dominacją, nie wynikało – jak u Hobbesa – z ludzkiej kondycji, która czyniła przedpaństwowy stan natury stanem wojny wszystkich ze wszystkimi i uzasadniała powołanie rządu. W przekonaniu Lilburne’a konsekwencją grzechu pierwotnego był rząd wynikający z ludzkiej żądzy dominacji. W stanie przed upadkiem ludzkość nie znała innej władzy niż rząd pochodzący ze zgody wolnych ludzi. Był on częścią naturalnego, czyli boskiego, ładu²¹.

III. Suwerenność ludu a reprezentacja

Richard Overton w petycji skierowanej do Izby Gmin, zatytułowanej *A Remonstrance of Many Thousand Citizens* (1646 r.) wskazywał na związek pomiędzy Parlamentem a suwerennym ludem, jednak jego głównym celem było uświadomienie, że parlamentarna reprezentacja nie jest tożsama z populacją. Pisał o ludzie w pierwszej osobie liczby mnogiej („my”), a o Parlamencie „wy”²². Przypominał, że „powodem, dla którego was wybraliśmy, było wyzwolenie nas z wszelkiego rodzaju niewoli i zachowanie wspólnoty politycznej w pokoju i szczęściu. Dlatego wyposażyliśmy was we władzę, jaka była w nas samych, aby czynić to samo [...] Jesteśmy waszymi zwierzchnikami, a wy naszymi przedstawicielami”²³.

Innowacyjnym elementem myśli lewellerów było przekonanie o potrzebie pisanej konstytucji, która ustanowiłaby podstawy porządku politycznego oraz zagwarantowała i zabezpieczyła przed nadużyciami ze strony państwa uprawnienia naturalne jednostek. Takim konstytucyjnym projektem były trzy edycje *Agreement of the People* (1647 r., styczeń i maj 1649 r.). Były one formalną zgodą, lub, jak uważa część badaczy, umową społeczną²⁴. Zwraçały się bez-

---

²¹ J. Lilburne, *London's Liberty in Chains Discovered*, https://oll.libertyfund.org/title/hart-tracts-on-liberty-by-the-levellers-and-their-critics-vol-3-1646#lf1542-03_head_046 (17.10.2021).

²² L. Sabbadini, *Popular...*, s. 177.

²³ R. Overton, *A Remonstrance of Many Thousand Citizens*, <https://www.staff.ncl.ac.uk/j.p.boulton/xread/overton.htm> (5.09.2021).

²⁴ C. Mason, op.cit., s. 38; W literaturze przedmiotu dominuje przekonanie, że lewellerzy w swoich broszurach i sztandarowym projekcie konstytucyjnym, jaki były *Agreements of the People*, tworzyli koncepcje umowy społecznej. Uważa tak m.in. Iain Hampsher-Monk. Jego zdaniem *Agreements* były umowami społecznymi; zob. I. Hampsher-Monk, *The Political Theory of the Levellers: Putney, Property and Professor Macpherson*, „Political Studies” 1976, vol. 24,

pośrednio do ludzi, którzy mieli je potwierdzić własnoręcznymi podpisami. *Agreements* miały zabezpieczać życie i wolności jednostek, których nie mógł naruszyć nawet wywieziony z woli ludu Parlament²⁵. Pozostawał on wprawdzie najwyższym ciałem konstytucyjnym w królestwie, jednak chodziło o to, by nie mógł on w imię suwerenności ludu przekreślić uprawnień naturalnych jednostek, co było główną troską lewellerów²⁶.

W *Agreements* dużo miejsca zajmuje kwestia upoważnienia. Dotychczasowy Parlament, wybierany przez uprzywilejowaną część społeczeństwa, nie był w przekonaniu lewellerów instytucją prawdziwie reprezentacyjną, dlatego też w *Agreements* jest mowa o rozszerzeniu prawa wyborczego, które miało obejmować wszystkich wolnych mężczyzn z wyjątkiem sług, utrzymujących się z pensji wypłacanej im przez panów, oraz żebraków (prawa wyborczego kobiet nie brali wówczas pod uwagę nawet lewellerzy)²⁷. Lewellerzy uważali, że posiadając demokratyczną legitymację rząd mógł wreszcie właściwie odpowiedzieć na potrzeby i aspiracje jednostek, sprawić, by ich wysiłki nie koncentrowały się wokół przetrwania, ale by „żyli jak ludzie”. Za sprawą demokracji prawa wyborczego realnością stawała się też zgoda/umowa²⁸.

---

iss. 4, s. 417. Podobnie twierdził Christopher Hill. Według niego lewellerzy uznali, że podczas wojny domowej państwo załamało się i Anglia powróciła do stanu natury. Pierwszy *Agreement* z października 1647 r. był umową społeczną mającą na celu ustanowienie państwa na nowo; zob. Ch. Hill, *The World Turned Upside Down. Radical Ideas During the English Revolution*, London 2020, s. 42. Z powyższym stanowiskiem nie zgadzają się m.in. Jeff D. Bass, „Levellers”: *The economic reduction of political equality in the Putney debates, 1647*, „Quarterly Journal of Speech” 1991, vol. 77, z. 4, s. 430–433, DOI: 10.1080/00335639109383972 oraz Rachel Foxley, *The Levellers...*, s. 21. Ich zdaniem lewellerzy byli kontynuatorami teorii zgody ludowej, uznawanej powszechnie przez teoretyków obrońców Parlamentu.

²⁵ C.B. Macpherson, *The Political Theory of Possessive Individualism. Hobbes to Locke*, Oxford 1962, s. 119–120.

²⁶ *The Agreement of the People* (1647), <https://oll.libertyfund.org/page/1647-the-agreement-of-the-people-as-presented-to-the-council-of-the-army> (18.09.2021); L. Sabbadni, *Popular...*, s. 181.

²⁷ *The Agreement...; An Agreement of the Free People of England* (1649), <https://oll.libertyfund.org/page/1648-9-the-agreement-of-the-people> (17.10.2021). W pierwszej edycji *Agreement* z 1647 r. mowa jest o powszechnym prawie wyborczym dla mężczyzn, w edycji z 1649 r. wykluczeni zostali mężczyźni będący sługami, czyli żyjący z pracy zarobkowej u innych, oraz żebracy.

²⁸ R.A. Gleissner, *The Levellers and Natural Law: The Putney Debates of 1647*, „The Journal of British Studies” 1980, vol. 20, iss. 1, s. 85, doi: 10.1086/385763.

IV. Podsumowanie

Lewellerzy przekształcili głoszoną przez teoretyków parlamentarnych ideę suwerenności ludu w indywidualistyczno-kontraktualistyczną koncepcję suwerenności ludu, która akcentowała podmiotowy status jednostki, wywiedziony nie z prawa, lecz z religii i prawa natury. Miała ona na celu ochronę poddanych przed nadużyciami nie tylko króla, ale także Parlamentu. Jej istotę stanowiły uprawnienia naturalne jednostki, pierwotne i nadrzędne wobec wspólnoty politycznej, oraz stanowiące źródło praw obywatelskich i politycznych. Zabezpieczeniem wolności jednostek przed nadużyciami ze strony państwa miała być pisana umowa konstytucyjna, która demokratyzowała również prawo wyborcze. W ujęciu lewellerów wola jednostek stawała się źródłem władzy rządu, a ich naturalne uprawnienia – jej ograniczeniem. Lewellerzy uczynili z uprawnień naturalnych jednostki zaporę przeciw nadużyciom władzy, niezależnie od tego przez kogo była ona sprawowana. Przedmiotem największego zainteresowania uczynili wolność, dlatego też proponowany przez nich system praworządności miał nade wszystko służyć jej ochronie.

Literatura

- Bass J.D., „Levellers”: *The economic reduction of political equality in the Putney debates*, 1647, „Quarterly Journal of Speech” 1991, vol. 77, iss. 4. DOI: 10.1080/00335639109383972.
- Chmielewska L., *Pierwotne formy kontraktualizmu. Polityczny wymiar przymierza biblijnego w myśli i praktyce protestanckiej XVI i XVII wieku*, Łódź 2017.
- Collins J., *The Early Modern Foundations of Classic Liberalism*, [w:] *The Oxford Handbook of the History of Political Philosophy*, red. G. Klosko, Oxford 2011.
- Dumont L., *Essays on Individualism: Modern Ideology in Anthropological Perspective*, Chicago 1986.
- Foxley R., *Imagining Citizenship in the Levellers and Milton*, w: *Democracy and Anti-Democracy in Early Modern England 1603–1689*, Leiden 2019.
- Foxley R., *Problems of sovereignty in Levellers’ writings*, „History of Political Thought” 2007, vol. 28, no 4.
- Foxley R., *The Levellers: Radical Political Thought in the English Revolution*, Manchester 2013.
- Gleissner R.A., *The Levellers and Natural Law: The Putney Debates of 1647*, „The Journal of British Studies” 1980, vol. 20, iss. 1, DOI: 10.1086/385763.

- Hampsher-Monk I., *The Political Theory of the Levellers: Putney, Property and Professor Macpherson*, „Political Studies” 1976, vol. 24, iss. 4.
- Hill Ch., *The World Turned Upside Down. Radical Ideas During the English Revolution*, London 2020.
- Lilburne J., *London's Liberty in Chains Discovered* (1646), https://oll.libertyfund.org/title/hart-tracts-on-liberty-by-the-levellers-and-their-critics-vol-3-1646#lf1542-03_head_046.
- Lilburne J., *The Freeman's Freedom Vindicated* (1646), [w:] *The English Levellers*, red. A. Sharp, Cambridge 1998.
- Lovett F., *Milton's Case for a Free Commonwealth*, „American Journal of Political Science” 2005, vol. 49, no 3.
- Mason C., *Political Theology and the Levellers: A discussion of the theological sources of the political thought of the Levellers and of some implications for modern understandings of political liberalism*, mps dr, Durham University, <http://etheses.dur.ac.uk/235>.
- Macpherson C.B., *The Political Theory of Possessive Individualism. Hobbes to Locke*, Oxford 1962.
- Overton R., *An Arrow against all Tyrants*, <https://oll.libertyfund.org/title/overton-an-arrow-against-all-tyrants>.
- Overton R., *A Remonstrance of Many Thousand Citizens*, <https://www.staff.ncl.ac.uk/j.p.boulton/xread/overton.htm>.
- Pocock J.G.A., *The Ancient Constitution and the Feudal Law*, Cambridge 1987.
- Sabbadini L., *Popular sovereignty and representation in the English Civil War*, [w:] *Popular Sovereignty in Historical Perspective*, red. R. Bourke, Q. Skinner, Cambridge 2016.
- Sabbadini L., *Property, Liberty and Self-Ownership in the English Revolution*, mps dr, University of London, November 2013, https://qmro.qmul.ac.uk/xmlui/bitstream/handle/123456789/8678/Sabbadini_L_PhD_final_211113.pdf?isAllowed=y&sequence=1.
- Skinner Q., *Liberty Before Liberalism*, Cambridge 1998.
- Tulejski T., *Edmund Burke – ostatni syn Rewolucji Chwalebnej*, „Studia Politologiczne” 2015, vol. 38.
- Tulejski T., *John Lilburne – człowiek, który za bardzo uwierzył w wolność*, „Studia Prawno-Ekonomiczne” 2018, t. CVI, <https://doi.org/10.26485/SPE/2018/106/9>.